

e-ISSN: 2536-4596

KARE- Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi

KARE- International Journal of Literature, History and Philosophy

Başlık/ Title: Bir Modern Zaman Klasığı: Gündelik(çi) Hayat

Yazar/ Author

Zehni ÖZMEN

ORCID ID

0000-0003-4587-8987

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 27 Eylül 2019

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 18 Kasım 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Kasım 2019

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr/>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Yazar: Zehni ÖZMEN*

Bir Modern Zaman Klasığı: Gündelik(çi) Hayat

Özet: Gündelik hayat, sosyolojinin doğumundan yakın zamana dek, disiplinin ana çalışma alanlarından biri olarak düşünülmemiş; yapı, sistem ve kurumlar gibi temel olgulardan arta kalan, sıradan ve rutin edimler, duygular, döngüler ve etkileşimler olarak görülmüştür. 20. yüzyılın sonlarına doğru, uzun süredir görmezden gelinen gündelik hayat alanına dair, nihayet, dikkat çekici ürünler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ürünlerin gündelik hayata dair söylediklerinden yola çıkan bu makale, toplumsal olanın, gündelik hayatın sıradanlığı hesaba katılmadan anlaşılamayacağını düşünmekte ve birlikte yaşamayı mümkün kılan tüm ilişkilerin o alandan inşa edildiğini çalışma hayatına yoğunlaşarak göstermeye çalışmaktadır. Toplumsal hayatı Möbius Şeridi'ne benzeten makale, gündelik olan ve olmayan ayırımının bir yanılısama olduğunu, yanılısamanın ön yüzünde (*recto*) çalışmak, arka yüzünde ise (*verso*) çalışmaya hazırlanmak (rekreasyon) olduğunu iddia etmektedir. Yanılısamanın sürdürülebilirliğine bilinçdışının yaptığı katkıyı da unutmayan makale, gündelik olan hakkında kuramsal bir hassasiyet geliştirilmesine yönelik bir dikkat çekme eylemi olarak gerçekleştirilmiştir.¹

Anahtar Kelimeler: Lefebvre, Gündelik Hayat, Bauman, Çalışma Hayatı, Möbius Şeridi, Lacan, Ölüm.

A Modern Time Classic: "Working Everyday" Life

Abstract: Everyday life has not been considered as one of the main field of subject of the discipline since the birth of sociology until recently. It has been seen as ordinary and routine acts, emotions, loops and interactions that are left over from basic facts such as social structures, systems and institutions. At the end of the 20th century, some remarkable works about the field of everyday life, which has been ignored for quite some time by mainstream sociology, have begun to emerge. Based on those works' accounts about everyday life, this paper claimed that the social cannot be understood without considering everyday life and it tried to signify that the conditions of living together has actually been strongly embedded into everyday life via revealing the true meaning of working life. The article, which imagined the social life as the Moebius Strip, believed that the distinction between being everyday and non-everyday is an illusion. Social life like the Moebius Strip is a surface with only one side, even though it seems two distinct surfaces: one (*recto*) is stuffed with work and the other one (*verso*) is suited for acts of recreation for work, and only one boundary. This paper, which besides recalling the contribution the concept of the Freudian unconscious to sustainability of the delusional characteristic of social life, was an effort of taking notice to create a foundation for the more comprehensive studies in this context.

Keywords: Lefebvre, Everyday Life, Bauman, Working Life, Moebius Strip, Lacan, Death.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. zehni@erciyes.edu.tr Dâhili tel: 33675.

¹ Bu çabaya yönelik diğer çalışmalar için bkz. Ali Esgin, *Sosyolojik Soruşturmalar Gündelik Olanın Analizinden Kesitler* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014); Ali Esgin, "Aşına Olunanın Bilinmezliği: Kentin ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine," *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları* içinde (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016), 17-60; Ali Esgin ve Güney Çeğin, *Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018).

Giriş

Verso

*Bu dünyada iki çeşit insan vardır, dostum. Silahu dolu olanlar ve de kazmaya mahkum olanlar...
Blondie²*

Henri Lefebvre diyor ki neden pencere camından süzülen bir yağmur damlası üzerine yazmayayım? Koca bir sayfa ya da on sayfa o yağmur damlası üzerine yazabilirim; bu, benim için gündelik hayattan kaçınmaya çalışırken gündelik hayatın tam bir sembolü olur. Zamanı ve mekânı temsil eder ya da zamanın içerisindeki mekânı; o yağmur damlası dünya olacaktır ve de aynı zamanda geçip giden bir yağmur damlası.³ Lefebvre'ün vurgusu zaman ve mekânın ya da zamanın içindeki mekânın gelip geçiciliği üzerinedir. O yağmur damlası kaybolmaya süzülürken camın öbür tarafında olan bitenin geçiciliği üzerine yani. Camın öbür tarafında belki bir cinayet işleniyor, belki bir aile kavgası vuku buluyordur. Belki romantik bir akşam yemeği yeniyor, belki de bir iş görüşmesi yapılıyordur. Belki bir yönetici işinden kovuluyor belki de sanayide çıraklar öğle yemeğini yiyordur. İşçiler tezgah başında boya yapıyor da olabilir ya da bir öğrenci dersine çalışıyor da. Zamanın mekânsallığında defalarca tekrarlanan yaşanmışlıklardır onlar ya da belki de bir yağmur damlası. Ya da kısaca “modernitenin arka yüzü.”⁴

Lefebvre ‘Pencereden Görünen’ isimli denemesinde Paris'te, balkonundan gözlemlendiği işlek bir kavşaktan edindiği izlenimlere yer vermiştir. O karmaşık cadde manzarasına uzunca bir süre bakan Lefebvre, trafik lambalarının döngüsel ritmi, araçların ve yayaların dur-kalk hareketleri, ivedilik ile sakinliğin kontrastı gibi çeşitli örüntüler fark eder ve şöyle bir sonuca varır; hiçbir kamera, hiçbir imaj veya sekans bu ritimleri yakalayamaz. Lazım gelen aynı derecede dikkat kesilmiş bir göz ve kulak, bir zihin, bir hafıza ve bir yürektir.⁵ Biz yapar mıyız bunu? Var olma mücadelesini ya da karın doyurma endişesini bir kenara koyup şöyle bir duraklayıp bakar mıyız etrafımıza gündelik hayatlarımızda? Ama bazen baktığımız olur; belki vapurda (eskiden tabii) bir sigara tellendirirken,

² Il Buono, Il Brutto, Il Cattivo (Sergio Leone, 1966)

³ Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, çev. Sacha Rabinovitch (New York: Harper & Row, 1971), 7-8.

⁴ Herman Broch'tan aktaran Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, 25.

⁵ Joe Moran, *Reading the Everyday* (Oxford: Routledge, 2005), 23.

otobüste içerdekilerle göz göze gelmemek için camdan dışarıyı seyrederken, durakta otobüs beklerken, cadde kenarı bir kafede tek başına kahve içerken ya da bir akşamüstü balkonda çay içerken...

Dikkat kesilir miyiz acaba hayatın ritmine? Dertleri, endişeleri, tasaları, borcu alacağı, yarım kalan işleri bir kenara bırakıp ne olup bitiyor diye bakar mıyız hayata? Lefebvre bakabilmek için neler gerektiğinin öğüdünü verebildiğine göre bakmış olmalı? Öyle midir acaba? Lefebvre işi gereği bakmamış mıdır o balkondan aşağıya? Bir esnaf da bakabilir aslında balkonundan aşağıya çayını yudumlarken; sıcak yaz akşamlarında sık sık karşılaştığımız bir manzara değil midir balkon sefaları? Lefebvre'ün fark ettiği ritimler yakalanır mı acaba bu balkon sefalarında? İşinden yorgun argın dönenin televizyona bakmasından farklı bir şey midir oradan bakmak? Modern hayat bırakıyor mudur ki Lefebvre'ün bahsettiği gözü kulağı, kafayı, hafızayı ya da yüreği; şöyle bir nefes alıp sanki yıllarca içinde değilmişiz gibi sanki o yabancı bir şeymiş gibi bakabilelim gündelik olana. Gündelik hayata sanki gündelik olmayan başka hayatlar varmış gibi bakmak, pisuara sanat eseriymiş gibi bakmak değil midir?

Nedir bu gündelik hayat peki? Lefebvre diyor ki gündelik hayat bir üründür, üretimin (bu üretim entelektüel, araçsal ya da bilimsel olabilir) tüketimi ortaya çıkardığı ve yönlendirdiği bir zamanın en genel ürünü. O nedenle gündelik olan hem en evrenseldir hem de en özel; en sosyal ve en bireysel, en açık ve en saklı olan. Biçimlere meşruiyetlerinin kazandırılması için şart koşulan, işe yararlılık araçlarının derecelendirildiği, düzenin yapı taşlarına ince ince işlenmiş bir durum. Gündelik olan, güdümlü tüketimin teşvik edildiği bürokratik toplumların üzerinde durduğu platformdur ve iki farklı rutinin kesişimine oturtulmuştur: döngüsel olan doğayı hükmü altına alır, doğrusal olan ise akılcılık denilen süreçleri.⁶ Gündelik hayat tekrarlardan oluşur: doğrusal olanları çalışma ve boş zamanın jestleri, insani ya da gayet mekanik olan motomot hareketler, saatler, günler, aylar, yıllardır; döngüsel olanları ise doğal zaman ve rasyonel zaman.⁷

Gündelik hayat doğal olandan farklı ve görece önemsiz aktivitelerin, ürünlerin ya da sergilerin bir tür özeti olarak ele alınırsa; doğal olandan, ilahi olandan ya da mit olandan kendini sıyırın şeyden daha fazla bir şeydir. Anlamın daha düşük seviyede bulunan alanını temsil ediyor olabilir mi; kreatif enerjinin yeni buluşlar için hazır şekilde bekletildiği bir alan? Öyle bir alan ki ne tek başına öznel felsefi tanımlara indirgenebilir ne de giyim, kuşam, yeme-içme gibi sınıflandırılmış objelerin nesnel temsillerine. Çünkü

⁶ Henri Lefebvre, "The Everyday and Everydayness," *Yale French Studies* 73 (1987): 9-10.

⁷ Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, 18.

hem onlardan fazladır hem de başka? Bir yarı, bir bariyer değildir ya da tampon bölge; daha çok bir alandır orası, eve giden yolun yarısında olmaktır, bir dinlenme mekânıdır, bir sıçrama tahtasıdır, bir çok andan (arzu, çalışma, haz, ürün ve başarı, edilgenlik ve etkinlik, araç ve amaç gibi) meydana gelen bir andır, gerçekleşebilecek olanın kendini göstermesini sağlayan kaçınılmayan başlangıç noktasıdır yani diyalektik bir etkileşim.⁸

Özetle diyebilir miyiz hayatın kendisidir diye? O camın öbür tarafında vuku bulan anlar gibi onlardan oluşan bir üst-an, bir yekun an, bir özet. Ama işte olaya gayet mikro yaklaştığımızda yani bireyin gündelik hayatında meydana gelen, tekrar edilen onların neler olduğuna baktığımızda görünenin, zamanın kendisine mekân edindiği yerin çoğunlukla çalışma alanı olduğunu görürüz. Dünyanın gelip geçiciliğinde bir yağmur damlasının yavaşça süzülmesi camın öbür tarafında olan bitenin, hangi şartlar ve nedenlerin sonucunda gerçekleştiğini düşünmeye başladığımız an varacağımız sonuç bir şey olmadan diğer bütün anların (istisnaları olmakla beraber) olamayacağıdır. Pencere camının ilişik olduğu gövde bir ev olsun, bir iş yeri, bir plaza, ya da bir dükkan, çalışmanın kendisi olmadan kendiliğinden var olabilecekler midir acaba?

İçinde çekilen acıların, yaşanan aşkların, alınan zevklerin, duyulan ihtirasların, beslenen arzuların, işlenen cinayetlerin, çekilen eziyetlerin, verilen emeklerin kendilerini etkileşime soktuğu mekân nasıl kurulmakta ve o mekânın araçları nasıl ortaya çıkmaktadır? Geceleynin bir yıldızın bize ışığını gösterdiği anın şimdiliği o yıldız için çoktan bitmiş olabilir. Bir kahve fincanının 'burada ve şimdiliği'ni⁹ sağlayan gündelikliği, o fincanın bize gelirken etrafındakilerden götürdüğü oradalık ve geçmişlerden ibaret olabilir. Hal böyleyken hangi özete bakmak gerekir? Durum öyleyken, gündelik hayat gibi bir oluş sürecinin özetini nereden çıkarmak gerekir? Bu özeti çıkarırken hangi cümle yapısını ve hangi zaman kipini kullanmak gerekir?

Peter Berger ve Thomas Luckman'ın iddia ettiğine göre bilinç, gerçekliğin farklı katmanlarında hareket edebilme kapasitesine sahip bir varlıktır. Dünyanın farkına ancak onun çoklu gerçeklikleri tecrübe edilerek varılabilmekte ve gerçeklikler arası geçişler beraberinde bir tür şok getirmektedir. Bu gerçeklikler arasında bir tanesi vardır ki kendisini tam anlamıyla bir gerçeklik olarak ortaya koyar. Gündelik yaşamın gerçekliğidir bu. Onun bu ayrıcalıklı konumu ona en yüksek gerçeklik tasavvuru olma

⁸ Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, 13-14.

⁹ Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (Londra: Penguin Books, 1975), 36.

hakkını vermektedir.¹⁰ Dünyanın farkına, farklı gerçeklikleri arasında geçiş yaparak mı varırız? İşte orası biraz karışıktır. Bir tarafında çalışmanın, diğer tarafında boş zamanın olduğu ve ikisi arasında geçişi mümkün kılan transit zamanlı bir gündelik yaşam gerçekliği gerçekten geçişleri bir şok üzerinden gerçekleştirir ama bu şok dünyanın farkına vardtırmaktan ziyade tam tersi bir işlev üzerinden iş görür.¹¹ Şoku hafıza kaybına yol açan travmaya benzetebiliriz. Geçiş anı (transit zamanın gerçekliği) yaşattığı şok neticesinde bizlere, bir önceki gerçekliği neredeyse tamamen unutturur. Sıralayalım örneklerini.

Çalışma tayyaresinin emekli havaalanına inmesini hayatı boyunca bekleyebilen insan, gerçek bir uçağın alana inişi söz konusu olduğunda (yapılmaması konusunda defalarca ikaz edilmesine rağmen) uçağın lastikleri yere değer değmez kemerini çözer ve zincirlerinden kurtulmuşçasına bir "oh" çeker yani fazladan bir beş dakika bekleyemez. Sabah işine giderken trafikte ışığında fazladan geçecek bir 10 saniyeye tahammül etmez, yeşil ışığı telepatik olarak hisseder ve yanmasından saliseler önce defalarca kornaya basar. Her gün sabahtan akşama kadar sırtında taş taşır (gerçek taş olur, kültürel taş olur fark etmez) ama boş park yeri bulunmasına rağmen 50 metre yürümeye üşenir, trafiği aksatacak şekilde aracını yol üstüne park eder. Onca sene patronunun azarını yer ağzını açmaz, ama anne-babasının, eşinin, sevgilisinin iki çift lafına tahammül edemez. Onca sene belki liyakatle belki haksızca terfi geçidinde meslektaşlarının önünden geçmesine izin verir ama yaya geçidinde yaşlı bir teyzenin karşıya geçmesine müsaade etmez.

Gündelik hayatın gerçekliği bedenimizin buradallığı ve buradallığın şimdiliği etrafında oluşturulmuştur. Bu 'buradallık ve şimdilik' gündelik yaşamın gerçekliğine verdiğimiz dikkatin odak noktasıdır. Gündelik hayatta bize 'buradallık ve şimdilik' olarak sunulan şey bilincimizin en gerçek varlığıdır. Gündelik hayatın gerçekliği bu hazırda bulunan buradallıklarla tüketilmiş değildir. Aksine mevcut olmayan 'burada ve şimdi'leri de kapsar. Bu şu anlama gelir; biz gündelik hayatı yakınlık ve uzaklığın farklı seviyeleri bağlamında hem mekânsal hem de zamansal şekilde tecrübe ederiz. Bunlardan bize en yakın ve aynı zamanda bedenimizi doğrudan yönlendirme özelliği olanı gündelik hayattır. Bu alanda dünya bizim

¹⁰ Berger ve Luckmann, *The Social Construction of Reality*, 35.

¹¹ Lefebvre'ün sınıflandırmasına göre üç türlü zaman vardır: sözleşme ile tahsis edilen zaman (profesyonel çalışma zamanı), serbest zaman (boş vakit) ve transit zaman (çalışmanın dışında kalan ulaşım, formel rutinler gibi oluşan çeşitli talepleri karşılayan zaman). Bkz. Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World*, 53.

elimizin altındadır, onu değiştirebiliriz ya da onun için çalışırız. O dünyadaki tüm uğraşımızın altında yatan motivasyon bir şekilde kazanç sağlamaktır.¹²

Bir bakıma gecenin karanlığında gökteki yıldızlarla kurduğumuz 'burada ve şimdilik' ilişkisi gibidir gündelik hayatta olan. Kumandanın düğmesine basar televizyonumuzu açarız, *enter*'a basar mektup atarız, parmağın zor geçtiği fincanlardan kahve yudumlarız, elmalı bilgisayarlardan alışveriş yaparız, yeri gelir çevremizde onlarca insan olur tekiyle tanışmayız ve sohbet etmeyiz ama akıllı telefonlarla yüzlerce insanla her husus konusunda iletişimde oluruz, çift kavramalı otomatik şanzımanlarla gaza basarız, ütü istemeyen nano teknoloji üretimi gömlekler giyeriz, ATM'lerden para çekeriz, kuzu yününden ayakkabıları çorapsız giyeriz, duvar saati büyüklüğünde kol saatleri takarız, *fitness* salonlarında yarım saat kalori yakar üzerine duble kebab yeriz, minicik MP3 çalar alır ama kocaman kulaklık takarız, lüks otellerin şehir manzaralı *gym*'lerinde *spin bike*'larla pedal çeviririz. Kurduğumuz ilişki bağlamında bütün o nesnelere bizim için şimdide ve buradadır ama o 'buradalık ve şimdilik' için binlerce insanın oradalığı ve geçmişte olduğu çoktan bırakılmıştır ışığının ulaşmasından evvel sönen yıldızlar gibi. Bir dolu 'buradalık ve şimdilik' o nesnelere üretim ve dolaşım serüveninde yok edilmiş, terk edilmiştir.

Burjuva toplumu kendi hükümranlığını kurduğu dönem boyunca çalışmanın değerini yeniden tahsis etmiş ve emek ile bireysellik arasındaki ayrımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Emek hızla parçalı bir karaktere büründürülmüş, öte tarafta birey çok daha fazla oranda kompleks ilişkilere girmeye başlamış, izole olmuş ve içe-dönükleşmiştir. Bireysel olan bilinç; kişisel ve kamusal olmak üzere ikiye bölünmüş, gittikçe de atomize olarak (bireyselleşmek, kişiselleşmek, alanların sınırlarının çizilmesi gibi) insanın bir tarafta sadece insan, diğer tarafta ise çalışan insan olduğu bir ikililiği yaratmıştır.¹³

¹² Berger ve Luckmann, *The Social Construction of Reality*, 36.

¹³ Henri Lefebvre, *Critique of Everyday Life Volume 1 Introduction*, çev. John Moore, 2. Basım (Londra: Verso, 1991), 31.

Recto¹⁴

Beni saran dünyanın bir ürünü olmak istemem. Dünya, benim ürünümlerim olsun isterim.

Frank Costello¹⁵

“... Çalışma nedir? İki tür çalışma vardır: ilki yer kürenin yüzünde ya da hemen altında bir yerlerdeki bir maddenin gene aynı maddenin başka bir parçasına göre konumunu değiştirmek; ikincisiyse, başkalarına bunu yapmalarını söylemektir...”¹⁶ Bugün ya da evvelinde çalışma dediğimiz şeyin niteliksel özellikleri, bu iki farklı türün versiyon ve dolayımından oluşur. Adana’da yetişen domatesin Kayseri’de bir manavda satılıyor olması birinci türü örnekler. Aynı şekilde, bu domatesin yetiştirildiği yerden satılacağı yere nasıl getirileceğinin sebze-meyve komisyoncuları, nakliyeciler ve perakende satıcılar özelinde belirlenmesi ise ikinci türü.

Domatesin bu yolculuğu kendi kendine gerçekleşmez, bir şekilde insan emeğini gerektirir. Bu emeğin kullanılma süreci, yine insanlardan oluşan organizasyonel bir yapı tarafınca süpervize edilir. Emeğin, bu yapıyla alışverişini belirleyen iki temel önerme vardır: domatesin bu yolculuğunda, teklif edilen emeğin, bu organizasyonel yapı tarafınca işe yarar görülmesi ve bunun karşılığında verilenin, emek sahibince değerli bulunması gerekir. İlişki aynı zamanda belirli bir süreyi içerir. Süre uzadıkça her iki tarafın teklif ettikleri parçalanıp bölünmeye başlar. Zamanla parçaların içleri boşalır; parçalar zamanlaşır ve akışkan hale gelir. Günlük çalışılır, yevmiye alınır ya da yıllık çalışılır, aylık alınır ve benzeri. Dolayimli domates arzından finansal kazanç amaçlayanın teklifine talep ya da karşı-arz edildiğinde süreç başlar, sonra uzar, domates unutulur, geriye yalnızca dolayımı kalır. Yetiştirilen görülmez, kazanılanla da domates yenilmez zaten.

Daha dün, çok değil on bin yıl kadar önceleri, insanlar ancak acıkınca inlerinden çıkarlardı (sözgelimi). Hepsinin aynı saatlerde uyanıp, aynı saatlerde inlerinden fırlamaları, olacak şey değildi. Bugün, bir de bunu her gün yaptıklarını düşününce, aklım durdu. Akıllı hayvan bunu yapar mıydı? Gereksinimi (örneğin açlığı) ona batmaya başlayınca ava ya da toplamaya

¹⁴ Bu bölüm yazarın “Beyaz Yakalı Yaşam Tarzları” adlı eserinin “Çalışma Mekânı” bölümünden türetilmiştir.

¹⁵ The Departed (Martin Scorsese, 2006)

¹⁶ Bertrand Russell, “Aylaklığa Övgü,” *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi* 12 (1997): 63.

çıkardı. Günümüzde insanların, yılın hemen her günü, ava çıkmaları, sekizden beşe 'iş' talim etmeleri, akıllı işi mi?¹⁷

Çalışmanın, bireye kazandırdığı temel fayda; bireye geçimini sağlatıyor olmasıdır. Birey genelde ve normal şartlarda günün 9 saatini, işverene belli bir ücret karşılığında kiralar, satar ya da rehin bırakır. Devrettiğinin karşılığı olarak da kalan 15 saati kazanır (Kapitalizmin trükü de tam burada kendini gösterir; çalışanın ürettiğine değil rehin bıraktığı zamana ücret ödenir aslında). "Niçin çalışılır?" sorusuna verilen cevap, genelde şöyle bir varsayımı içerir; çoğu insan çalışma yeteneğini satmak zorundadır ve hayatlarını bu yeteneklerini satarak ve karşılığında hak ettiklerini alarak kazanırlar. Çalışma karşılığı aldıkları şey; geçmiş çalışmaları ve çalışmaya devam etme hevesleri karşılığında kazandıkları ödüldür.¹⁸

Çalışmanın getiri-götürü oranı ile çalışmanın getiri-götürü oranı, bireyden bireye değişebilir. Ancak mantık, çalışmanın kesintisizliğinin çalışılmayan zamanın yaşanmasını (hesaplanamaz bir durum olmadığı sürece) güvence altına aldığı varsayar. Yalnız bu varsayımdaki karşılıklılık durumu biraz ikirciklidir. İnsan, gününün belli bir bölümünü işverene devreder (bu devir işlemi iki türlü fedakarlığı kapsar; işverene önce günün bir bölümü içi boş olarak devredilir sonra da o devredilenin içi emekle doldurulur), karşılığında da ücretini alır. Marksist trampa mantığına göre; bu işlemde, devredilen zamanın birey açısından kullanım-değerinin olmaması gerekir.

Ürünlerin doğrudan doğruya trampası, bir bakıma, değer nispi ifadesinin basit biçimini alır, ama bir bakıma da almaz. Bu biçim, x kadar A metaı = y kadar B metadır. Dolaysız trampa biçimi ise, x kadar A kullanım-değeri = y kadar B kullanım-değeri biçimindedir. A ve B malları, bu durumda henüz meta değildirler, ancak trampa fiili ile meta olabilirler. Bir kullanım nesnesinin, değişim-değeri olmaya doğru attığı ilk adım, sahibi için kullanım-değeri olmamasıdır ki bu da, ancak sahibinin gereksinmelerinden arta kalan bir kısım olmasıyla mümkündür.¹⁹

Birey kendine yapışık bir parçayı kullanım-değeri olmadığından ya da fazla bulduğundan devrediyordur. İşveren bu takasta ücret gibi kendi varlığından ayrı bir şey verirken, birey kendinden bir parça vermektedir. Bireyin bu parçayı vermesinin nedeni kendisine ait olan diğer parçayı satın

¹⁷ Alaeddin Şenel, "Çalışma, Baban Gibi, Köle Olma," *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi* 12 (1997): 91.

¹⁸ Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, çev. Ümit Öktem (İstanbul: Sarmal Kitabevi, 1999), 13.

¹⁹ Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili Birinci Cilt*, çev. Alaeddin Bilgi (Ankara: Sol Yayınları, 2004), 97.

almaktır. Yani kendisine ait bir parçadan, aynı parçaya ait bütünden kalan parçayı var etmek adına vazgeçiyordur. Hal böyleyken faydadan söz edilebilmesi için, önce bazı şeylerin tabiatından koparılıp deforme edilmesi gerekir. Örnekleyelim; insan yaşamı (bir ömürlük süre olarak) yekpare bir yaşam değildir. Parçalara ayrılabilir ve başkasına devredilebilir. Bu deformasyondan sonra denilebilir ki; çalışma, kullanım-değeri olmayan zamanın, kullanım-değeri olan zamana dönüştürülmesidir. Eğer insan, insan olarak çalışmadan kendini var edemiyorsa, demek ki çalışma; insanoğluna doğrudan veya dolaylı yoldan hayatın her döneminde (bebeklik, çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık) can veren araçtır. O vakit çalışmak hayatın ta kendisidir ve bütünüyle faydadan ibarettir. Buradan varılacak sonuç; yaşanan hayatın gündelik değil, gündelikçi olduğudur.

Hayatının bir kısmını feda ederek, hayatının kalan kısmını elde etmeye çalışan insan, 'Möbius Şeridi üzerinde dolaşan karınca'²⁰ gibidir. Aslında çalışan birey, en derinlerinde hayat denilen şeridin tek bir yüzden oluştuğunu bilir ama bu gerçeğe katlanamaz. Kafasında şeridin bir ucunu 180 derece bükerek, sonra da diğer uçla birleştirir. Şeridin aslında aynı, ama yanılısamayla farklı gözüken yüzünde belli bir süre çalışan (tırmanan) karınca-insan, ilk yüzeyde hareket etmesinin ödülü olarak şeridin (aslında hala aynı yüzü olan) diğer yüzüne geçmeyi hak eder. Orada dinlenir, yer, içer ve çoğalır. Sarmaldaki dönüş hızlı olmalıdır çünkü yavaşlık, hakikat içinde boğulma ihtimali demektir. İnce bir buz tabakası üzerinde paten yapıyorsanız, buzun kırılmasını önlemek (özünde boğulmamak) için sürat yapmanız gerekir.²¹ Olabildiğince hızlı kaymak; bir (tek) yaşam tarzıdır artık. Peki, bu sözde iki yüzlü pist ve bu pistte kayan patenci kime aittir?

Çalışanın bu pistte neden kaydığını biliyoruz (yaşam mücadelesi dedik) ama bilmediğimiz şey; işverenin onca zenginliğine rağmen hala neden kendisinin kaydığı ve iş verdiklerini kaydırdığıdır? Niçin işveren istihdam ettiği elemandan görece daha iyi yaşam olanaklarına sahipken, hatta çalışma faaliyetini bırakıp çalışmadan hayatını sürdürebilecekken, ısrarla çalışmaya devam eder? Sorunun cevabı; işverenin iş verdiği elemandan günlük, yıllık ya da ömürlük bazda daha fazla gelir elde etmesini anlamlı hale getiren gramerin altında gizlidir. Salt gelir farkı, işverenin bu alışverişten elde ettiği gerçek fayda değildir. Gerçek fayda; çalışma faaliyetinin kimin zengin kimin

²⁰ Bkz. Maurits Cornelis Escher'in *Moebius Strip II (Red Ants)* Tablosu, 1963.

²¹ Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Versus Kitap, 2009), 8.

fakir olduğunu, kimin güçlü kimin zayıf olduğunu, kimin patron kimin çalışan olduğunu gösterir olmasından kaynaklanır.

Zenginlik ve güç... Yukarıdaki ikiliyi ortaya çıkaran, bu solda duran ikilinin dağılımdaki dengesizliktir. O, aslında birbirine yapışık tek bir kavramdır. Zenginlik tek başına yani bağlamı olmadan hiçbir şey ifade etmez. Zenginliği işe yarar hale getiren, etkileşimlerin neresinde durduğu ya da bu etkileşimlerde ne kadar yer kapladığıdır. Yoksa tek başına bir yerde (banka olur, gayri-menkul olur, kasa olur) yığılı duran mal-mülk (ziynet eşyası olur, gayri-menkul olur, menkul olur, finansal enstrüman olur) sadece uzayda kapladığı alandan ibarettir. Oysa durum hiç de öyle değildir.

Vurgulanmak isteneni farazi bir işveren üzerinden, çalışma ve çalışmama bağlamında detaylandırmaya çalışalım. Bir işveren var ki; belli bir yaşa gelmiş olsun ve mücbir sebep olmadıkça kalan ömrünü hiç çalışmadan geçirebilecek olsun. Bu işveren, ticari faaliyetine kendine yetecek parayı kazandığını düşünerek son versin. O artık işsiz ve kalan vaktini nasıl geçireceği sorusu şu an bizi ilgilendirmiyor. Bizi ilgilendiren; işini bırakan *emekli* işverenin sahip olduğu zenginliğini nasıl göstereceğiyle ilgili. Bir kere, sahip olunan zenginlik, içerdiği anlamdan ötürü başkalarının geliriyle doğrudan veya dolaylı ilgili olduğundan, işi bırakmasıyla şahsın görece zenginliği tehdit altına girmiştir bile. Bu tehditle hayatını sürdüren *emekli* işverenin itibar seviyesi, servetini harcama cömertliğine bağlı olarak belirleneceğinden, bu cömertlik sıradanlaştığında (eski işveren makul bir tüketim alışkanlığı edindiğinde sözgelimi) göreceği itibar da sıradanlaşacaktır. Diyelim ki cömertlikte eksilme yok. Bu durumda itibar (şu itibarın içini açalım artık; birilerine bir şeyler yaptırtma gücüdür bahsi geçen itibar) varlığını sürdürür. Ama itibarın girdiği etkileşimlerin frekansı düşer. Artık altında çalışan sürüsü yoktur çünkü. O, zenginliğinin gücünü kullanabilmek için eskisine göre daha fazla dolayına girmek zorundadır.

Eskiden (sözgelimi) on bin çalışandan bu itibarı gören kahramanımız, işveren olmadığı bir toplumda itibar görme bağlamında eski seviyeye ulaşmak için yoğun mesai harcamak zorundadır. Evet; birileri restoranda yemeğini hazırlayabilir, birileri saçını kesebilir, birileri arabasını yıkayabilir, birileri kahvesini ikram edebilir ama bu etkileşimlerin sayısı ve arz eden tarafı hiçbir zaman eskisi kadar olamaz. Fark, *emekli* işverenimize sunulan hizmetlerin içeriklerinde değildir. Elbette işverenken, çalışanları onun saçını kesmiyordu ya da arabasını yıkamıyordu (istese yaptırtabilirdi ama şimdi ona girmeyelim). Ama onların işverene bakışıyla, kafedeki garsonun müşterisine bakışı aynıydı/aynıdır. İşte bu bakışa sahip olan insan sayısının azalmasıdır işverenin işverenliği bittiğinde başına gelen. Özünde üzerinde

yaptırım gücüne sahip olduğu kişi sayısındaki azalımdır. Zenginlik, üzerinde yaptırım gücü kullanılabilirken kişi sayısını arttıran dolayimler yaratmada kullanılmıyorsa o vakit, zenginliği anlamlı hale getirecek güç yaratılmıyor ya da az yaratılıyor demektir.

Günümüz işverenlerinin işlerini bırakmakta gönülsüz oldukları eğiliminin altındakileri görmek adına hayali işverenimizi bu sefer çalışırken düşünelim. Konu zenginlik ve güç olduğuna göre, işveren, adının hakkını verdiği sürece şunu garantiler; istihdam ettiği insan kadarından her zaman daha zengin olmayı ve onlara iş buyurmayı. Her işveren-çalışan ilişkisinin bu zemin üzerine kurulduğu düşünülürse, her daim az sayıda işveren olması da garantilendi demektir. Bir işveren bir ticari faaliyete girip x kadar çalışan istihdam ettiğinde; bunun ilk elden getirisi $x(+y,z)$ kadar kişinin hem onun kadar zengin olamayacağı hem de ona rakip olamayacağıdır. Çünkü ücretli çalışma faaliyeti çalışanın kazancını sabitler; böylece çalışan, işveren olmayı sağlayan sermaye ve imkana işverenden bağıını koparmadıkça ulaşamaz. Etkileşim aynı zamanda çalışan bireyin boş zamanını da sabitler. Böylece çalışan bireyin *inovasyon*, *know-how* yaratıp işverene rakip olma olasılığı da azalır. Bu ilişki aynı şartlarda sürdükçe tarafların konumları ileriye dönük sabitlenir. Süreç diğer işveren-çalışan ilişkilerinde de aynı istikamete gider. Böylece işverenler beklenmedik bir olay olmadıkça nesiller süren ve görece daha az kişiden oluşan bir cemaat olarak her daim işveren olmaya ve kalmaya devam eder. Bu durumda, işverenlerin zenginliği ve gücü bu şekilde garanti altına alınmışken yani; bir işverenden “yetecek kadar malk-mülk sahibi oldum, işimi bırakayım” demesi beklenmez. Niçin kendi varlığını vazeden ve onun sürmesini sağlayan işletmeyi başkalarına devredip kenara çekilsin? Niçin (sözgelimi) on bin insana emir verebilecekken, malikanesinde tek ya da üç-beş hizmetçiye emir versin?

Nota

Öyle şeyler gördüm ki siz insanlar inanmazdınız. Orion üzerinde ateşe verilmiş saldırı gemilerini gördüm. C-ışınlarının Tannhäuser Kapısı yanında, karanlığın içinde parıldayışını izledim. Bütün o anlar yok olup gidecek zamanla, yağmurdaki gözyaşları gibi. Vakit; ölme vakti.

Roy Batty²²

Lefebvre'ün balkondan gördüğü örüntüler yani gündelik hayat ritimleri, çalışma hayatının rutinleri olmadan bırakın yakalanmayı, var olamazlar bile.

²² Blade Runner (Ridley Scott, 1982)

Gündelik yaşam bahsinde gözden kaçan, işte hep bu gerçektir. Bütün o hengamenin, bütün o keşmekeşin müsebbibi hayatın gündelikçi karakteridir yoksa gündelik olan tek başına var oluyor değildir. Gündelik yaşam bahsinde asıl odaklanılması gereken konu; kafayı gündelik olan ve de gündelikçi olan diye ikiye bölen bireyin bunu yaptıktan sonra niçin her ikisini de rutinle doldurduğu meselesidir. Çalışma hayatının neredeyse tamamının tekrarlardan oluştuğunu biliyoruz ama çalışmanın olmadığı kısımlarda niçin tekrarlara başvurduğumuzu bilmiyoruz. İnsanoğlunun mayasında vardır tekrar diyebiliriz. En azından Sigmund Freud öyle diyor.

Klinik deneylerinden edindiği tecrübelerden de hareket eden Freud, haz ilkesinin üstünlüğü ile doğrudan karşıtlık içerisinde olan acılı ya da travmatik olayın ya da olayların, bir türlü bastırılmadığını ve bahsi geçen travmanın yerine geçebilecek başka olaylar üzerinden zorlantılı bir biçimde aynı travmanın sürekli tekrar edildiğini iddia eder. Freud haz ilkesinin de ötesine geçen bu duruma ‘ölüm itkisi’ adını vermiştir. Ona göre yaşamın asıl amacı ölüme giden doğru yolu bulmaktır. Freud ekolünü takip eden Jacques Lacan ise ölüme doğru sürüklendiğimiz konusunda Freud’la hem fikirdir ancak bu sürüklenmenin ölüm tarafından gerçekleştirilmediğini iddia eder. Ona göre bizi ölüme doğru çeken şey ‘eksik’²³ olmamızdır ve bu çekme işi

²³ Lacan’da eksik; annenin bedeninden kopmuş olmanın yarattığı hadım edilme, bir uzvu eksik olma ya da daha doğrusu, kendisinin birinin eksik bir uzvu olması durumudur. Bu durum dil öncesinde, insan yavrusu için kopmuş olduğu bedene geri dönme ihtiyacı olarak ortaya çıkar. Ancak özne dilin alanın girip bu eksikliği simgesel olarak ifade etmeye çalıştığı zaman eksik; tatmini mümkün olmayan bir ‘arzu’ya, asla ele geçirilemeyecek bir nesneye duyulan arzuya dönüşür. Arzu (Anne arzusu) anneyi elde etme arzusu değil, onunla yeniden bütünleşme, yeniden onun bir parçası olma (yani kendini bir özne olarak ortadan kaldırma, yok etme) arzusu olduğu için dilsel bir karşılığı yoktur; simgeselin alanında kendini anlamlandıramaz. Lacan’a göre, eksik ile onun dile getirilmesi olan talep (ki dil taleplerden ibarettir) arasında kapatılması mümkün olmayan bir boşluk vardır; arzu tam bu boşluğa kendini yerleştirmiştir. Eksik, tanımı gereği simgelerle ifade edilemez, talep ise simgesel olmak zorundadır. Arzu bu iki özelliği birden taşıdığı için, ona neden olan nesne ile onu tatmin edecek olan nesne daima farklıdır. Dolayısıyla gerçek arzu asla tatmin edilemez. Gerçek kavramı, simgesel tarafından içerilemeyen sert çekirdektir. Dolayısıyla ontogenetik açıdan, henüz konuşamayan ve imgeler oluşturamayan bebeğin tüm deneyimi (örneğin rahim içindeki varlığı) gerçeğin alanına girdiği gibi, filogenetik açıdan da, insan öncesi olan her şey, dolayısıyla doğa denilen şey de gerçektir. Gerçek her zaman aynı yere döndüğünden, kendi simgeselleştirilemeyen çekirdeğini tanımlanamayan bir salgın hastalık (örneğin Ortaçağ’da veba, 20. yüzyılın sonunda AIDS), kanser, depresyon, fırtına, yıldırım gibi olgular üzerinden ortaya koyar. Bu açıdan ölüm deneyimi, aktarılamaz yani simgeselleştirilemez olmasıyla daima gerçektir. *Jouissance* basit bir tatminin ötesinde bir dürtü tatminidir ve imkansızdır. Haz benliğin iç dengesini korumaya yönelikken; *jouissance* bu dengeyi bozmaya yöneliktir ve her daim ‘haz ilkesinin ötesine’ geçer. Acı, ölümden, semptomlarda bulunduğu farz edilen paradoksal haz, aslında haz değil *jouissance*’tır. Bkz. Tuncay Birkan, “Sözlük,” *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jacques Lacan’a Giriş* içinde

'arzu'lama üzerinden gerçekleşir. İnsanoğlu sembolik olanın aşinalığından, aşına olmadığı 'gerçek'in boşluğuna düşeceğine, ne kadar acılı olursa olsun hayattaki her şeyi kabul etmeye hazır ve nazırdır.²⁴ Fakat bu eksikle yüzleşmemenin travması yukarıda belirttiğimiz üzere bir türlü bastırılmadığı ve ölüm de duygusal olarak *jouissance* tarafında olduğu için, insan elinde olmadan gerçekleşmesi imkansız olan yokluğun yerine bir şey(ler) koymakta, sonra da onu (onları) kaybetmektedir. Böylece acıdan haz almaya başlayan insan (ölüme güdümlü yaşamamızdan ötürü, kendimizi ölüme yakın hissetmek için ve ölümün *jouissance* tarafında olmasından dolayı) mütemadiyen aynı durumu tekrar edip duruyordur, aynen Freud'un torununun iplik makarasıyla oynadığı gibi. Oyunun adı *Fort-da'* dır (gitti-işte geldi).²⁵ Freud'un torunu annesinin yokluğuyla kendince baş edebilmek için elindeki iplik makarasıyla bu oyunu uydurmuştur. Önce bir obje kaybedilir, sonra da bulunur ve aynı şey sürekli tekrar edilir. Tüm hikaye budur.

İnsanoğlu düşünme yetisini ve fiziksel gücünü, her gün aynı şeyleri yaparak gündelikçi yaşamın birbirine geçkin binlerce ağdan oluşan dolayımalarında kullanıyor, sonra da o ağların içerisinde kaybolup gidiyordur. Hem çalıştığımız hem de çalışmadığımız zamanın rutinlerine gizli-gönüllü teslim olan birey, amaç ve hedef arasındaki yolu o kadar uzatıyor ve o kadar karıştırıyordur ki; bu karışıklığın tesadüfen çözülmesi bile mümkün olamıyordu. Aynı rutinle her anı tekrar eden, onların aynılığında düşünmeyi unutan ve robotlaşan insan; ister patron olsun ister işçi, ister ev hanımı, ister dilenci birbirine benzeyen günler yaratarak kendini sembolik olarak öldürüyordu. İnsan iki kere yaşar diyor Ian Fleming; bir doğduğunda bir de ölümlü yüz yüze geldiğinde.²⁶ Biz de diyoruz ki (Freud-Lacan ekolünü takiben) insan iki kere ölür; bir sembolik olarak bir de gerçekten.

(İstanbul: Metis Yayınları, 2005), 241-253.

²⁴ Sean Homer, *Jacques Lacan (Routledge Critical Thinkers)* (London: Routledge, 2005), 89-90.

²⁵ Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle*, Çev. James Strachey (New York: W. W. Norton & Company, 1961), 8-9.

²⁶ Ian Fleming, *You Only Live Twice (James Bond Novels)* (Londra: Penguin, 2003), 109.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt. Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılğanlığına Dair. Çev. Işık Ergüden. (İstanbul: Versus Kitap, 2009).
- Bauman, Zygmunt. Çalışma Tüketicilik ve Yeni Yoksullar. Çev. Ümit Öktem. (İstanbul: Sarmal Kitabevi, 1999).
- Berger, Peter L., ve Thomas Luckmann. The Social Construction of Reality, (Londra: Penguin Books, 1975).
- Birkan, Tuncay. "Sözlük." *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş* içinde, 243-251. (İstanbul: Metis Yayınları, 2005.)
- Esgin, Ali. Sosyolojik Soruşturmalar Gündelik Olanın Analizinden Kesitler. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.)
- Esgin, Ali. "Aşına Olunanın Bilinmezliği: Kentin ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine." *Toplumsal Analizler Ekseninde Kent Fragmanları* içinde, 17-60. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016.)
- Esgin, Ali ve Çeğin, Güney. Gündelik Hayat Sosyolojisi Temalar, Sorunsallar ve Güzergahlar. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.)
- Fleming, Ian. You Only Live Twice (James Bond Novels). Londra: Penguin, 2003.
- Freud, Sigmund. Beyond the Pleasure Principle. Çev. James Strachey. (New York: W. W. Norton & Company, 1961.)
- Grey, B. ve Pitt, B. (Yapımcılar) ve Scorsese, M. (2006). The Departed [Uzun Metraj Film]. ABD: Warner Bros. Pictures, Plan B Entertainment, Initial Entertainment Group (IEG), Vertigo Entertainment, Media Asia Films.
- Grimaldi, A. (Yapımcı) ve Leone, S. (Yönetmen). (1966). Il Buono, Il Brutto, Il Cattivo [Uzun Metraj Film]. İtalya: Produzioni Europee Associati (PEA), Arturo González Producciones Cinematográficas, S.A, Constantin Film Produktion.
- Homer, Sean. Jacques Lacan (Routledge Critical Thinkers). (London: Routledge, 2005.)
- Lauzirika, C. ve Deeley M. (Yapımcılar) ve Scott R. (Yönetmen). (1982). Blade Runner [Uzun Metraj Film]. ABD: The Ladd Company, Shaw Brothers, Warner Bros. Pictures, Michael Deeley Productions, Ridley Scott Productions.
- Lefebvre, Henri. Everyday Life in the Modern World. Çev. Sacha Rabinovitch. (New York: Harper & Row, 1971.)
- Lefebvre, Henri. Critique of Everyday Life Volume I Introduction. Çev. John Moore. Vol. 2. Basım, (Londra: Verso, 1991.)

- Lefebvre, Henri. "The Everyday and Everydayness." *Yale French Studies* 73 (1987): 7-11.
- Marx, Karl. *Kapital Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili Birinci Cilt*. Çev. Alaaddin Bilgi. (Ankara: Sol Yayınları, 2004.)
- Moran, Joe. *Reading the Everyday*. (Oxford: Routledge, 2005.)
- Özmen, Zehni. "Çalışma Mekânı" *Beyaz Yakalı Yaşam Tarzları* içinde, 101-136. (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.)
- Russell, Bertrand. "Aylaklığa Övgü." *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi* 12 (1997): 61-72.
- Şenel, Alaeddin. "Çalışma, Baban Gibi, Köle Olma." *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi* 12 (1997): 89-92.